

Жељко Младићевић

Народна библиотека Србије, Београд

КОНЗЕРВАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА РУКОПИСНОГ НАСЛЕЂА У ТЕРЕНСКИМ УСЛОВИМА НА ПРИМЕРУ РАДА У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

Сажетак

Уобичајено је да се поступци конзервације и рестаурације папира и пергаментна изводе у специјално опремљеним конзерваторским лабораторијама при институцијама културе. Специфична правила Свете Горе, којој припада српски манастир Хиландар, не дозвољавају изношење културног наслеђа ван њених граница, чиме је теренски конзерваторски рад условљен. У чланку ће бити представљен рад тима конзерватора Народне библиотеке Србије на заштити папирне и пергаментне грађе у хиландарској Ризници у периоду од 2014. до 2017. године. У одсуству услова за комплетан третман, конзервирани су неки од најстаријих и највреднијих артефаката из богатих збирки хиландарских средњовековних повеља и ћирилских рукописних књига.

Кључне речи: конзервација и рестаурација, рукописно наслеђе, манастир Хиландар, средњовековне повеље

Пракса рада на заштити писаних споменика културе на папиру и пергаменту, када је у питању Одељење за заштиту, конзервацију и рестаурацију Народне библиотеке Србије, подразумева конзерваторско-рестаураторске интервенције које се спроводе у конзерваторској лабораторији у оквиру саме библиотеке. У њој се обављају сви стандардни поступци техничке заштите угрожених збирки књижне и некњижне грађе, у које спадају: стерилизација, мокри поступци конзервације (прање, фиксирање бојеног слоја, неутрализација, ојачавање папира, раздвајање слепљене грађе, бељење), поступци механичког површинског чишћења, поступци рестаурације (ручне, машинске), пресовање, израда и поправка повеза књига. Савремено опремљена лабораторија за конзервацију папира и пергамента има све услове да процес заштите неког фонда буде комплетан. Лабораторија Народне библиотеке Србије садржи сву потребну опрему за рад на заштити, од апарата за стерилизацију аноксијом, преко вакуум столова, парног пенкала, топле пресе, столова са светлећим панелима, механичких и хидрауличних преса па до опреме за израду фотодокументације и рачунара за формирање базе података о конзервираној грађи. Зато и не постоји пракса рада ван конзерваторске лабораторије, јер рад на терену није уобичајен за конзерваторе папира у односу на конзерваторе који се баве заштитом других материјала (камена, дрвета, метала...). Покретна културна добра, уколико су сачињена од папира или пергамента, увек је могуће допремити до добро опремљене лабораторије у којој ће се вршити поступци конзервације.

Специфична правила Свете Горе, аутономне монашке државе у саставу Републике Грчке, на чијој се територији налази српски манастир Хиландар, не дозвољавају изношење културног наслеђа ван њених граница, што је условило потребу за теренским радом када је конзервација папира и пергамента у питању.

Народна библиотека Србије је од 1971. године присутна у Хиландару и једна је од првих институција културе Републике Србије која је почела рад на сакупљању, обради, заштити и презентовању писаног блага манастира Хиландара. Тих година, започето је прикупљање књига по манастирским келијама и параклисима са циљем да се обједини, обради и заштити рукописна и стара штампана књига, повеље, часописи, новине и друга библиотечка грађа. Од тада, готово континуирано до данашњих дана, Народна библиотека Србије води бригу о свим библиотечким целинама у манастиру.

Грађа на папиру и пергаменту у манастиру Хиландару смештена је у неколико библиотечких јединица. У јужном делу манастира налазе се две библиотечке целине: стара штампана књига и савремена књига. Библиотека Старе штампане књиге чува грађу штампану у периоду од 17. до 19. века, и то црквенословенске књиге руске, украјинске, румунске, српске и бугарске штампе. Библиотека Нове књиге у себи чува збирку сачињену од књига на српском језику од 18. до 21. века, тзв. живи фонд са више десетина хиљада

наслова, који је настао, и стално се увећава, поклонима установа и поједи-наца из земље и иностранства. Посебну целину чини манастирска Ризница, смештена у источни део манастирског комплекса. Њу чине целокупна збир-ка рукописних књига на папиру и пергаменту, затим збирка инкунабула и збирка средњовековних повеља.

Фокус тима који је радио на заштити грађе манастира Хиландара био је, највећим делом, на рукописној збирци. Она се састоји од 507 повеља на па-пиру и пергаменту, затим 56 књига на пергаменту и 1.048 књига на папиру; од тог броја, 815 је ћирилских, махом српскословенских. Припадају јој и 83 инкунабуле и старе штампане књиге (од 15. до 17. века). Већина словенских рукописа настала је у Хиландару или његовим скитовима и келијама. Од ру-кописа насталих на другим местима, неки су писани на поклон Хиландару или по његовој поруџбини. Профил збирке рукописне књиге условљен је њеном сврхом, највећи број наслова припада литургијским књигама, тео-лошкој и монашко-аскетској литератури. Збирка садржи дела оригиналне књижевности, настала у част светих ктитора, драгоцене кодексе 13. века, дела неких од наших најврснијих писара и илуминатора (*Четворојевањеле* краља Милутина из 1316, *Изборно јевањеле* Николе Стањевића из средине 14. века, *Четворојевањеле* патријарха Саве из периода 1354–1375, *Шестоднев* Јована Златоустог из 1447). Из области права, у фонду су преписи *Душановог законика* (прва трећина 15. века) и *Земљорадничког закона* (15 век). Ту су и значајни ме-дицински текстови – зборник који садржи *Ијатрософију* (1390/1400) и чувени *Хиландарски медицински кодекс* (1550/60)¹.

СТАЊЕ ЗБИРКИ МАНАСТИРСКЕ РИЗНИЦЕ И ЧИНИОЦИ КОЈИ УТИЧУ НА ГРАЂУ

На стање грађе на папиру и пергаменту у манастирској Ризници утицало је и утиче више чинилаца. У прошлости, пре подизања зграде Ризнице која је сазиђана у 20. веку и представља најмлађи део манастирског комплекса, грађа је чувана на више неадекватних локација у манастиру, што је довело до бројних оштећења изазваних дејством инсеката, влаге, глодара, временских прилика. Некадашњи хиландарски сабрат, отац Сава (Хиландарац) сведо-чио је да су до краја 19. века књиге хиландарске библиотеке биле чуване у просторији изнад трема манастирске трпезарије. Сава је 1894. године оделио рукописне од штампаних књига, окупио фондове у просторију изнад трпе-зарије и пренео их у стаклене ормаре. Још тада је забележио да су повези књига оштећени од влаге, нагрижени мољцима.²

1 Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* (Београд: САНУ, Народна библиотека СР Србије, 1978).

2 Зоран Пекић, „Чување библиотеке манастира Хиландара“, у *Трећа казивања о Светој Гори*, (Београд: Просвета, 1999), 291.

Наведени огромни значај хиландарске рукописне и архивске грађе обрнуто је сразмеран условима у којима се она чува. Зграда манастирске Ризнице изграђена је 1973. године, у делу манастирског комплекса источно од католикона краља Милутина, између Пирга Светог Саве и звонаре. Пројектована је тако да може безбедно да смести иконе, рукописне књиге, хрисовуље и друге драгоцености (предмете од текстила, метала и сл.). Зидана према пројекту из 1964, зграда није имала никакве уређаје за климатизацију просторија (ни изложбеног дела ни депоа за смештај грађе), све до 2000 године. Тада је урађена изолација спољног зида Ризнице (изнутра, с обзиром на то да је спољна фасада од камена), додати су унутрашњи прозори, инсталирана је апаратура за снижавање нивоа влажности ваздуха, камере за унутрашњи надзор и противпожарна заштита (противпожарни апарати)³. У Ризници тренутно функционише систем који обезбеђује контролу влажности просторија без обзира на спољне услове (аутоматски систем за одвлаживање и механички, преносиви овлаживачи мале снаге). Могућност регулације температуре не постоји, тако да се она, према мерењима аналогних мерних уређаја, током године креће од 8 до 34 °С. С обзиром на то да се Хиландар налази у подручју где је током целе године висок проценат релативне влажности ваздуха, као и да климатски услови у летњим месецима изазивају високе температурне вредности, манастирска Ризница је изложена честим флукуацијама вредности релативне влажности ваздуха и температуре у току године, без обзира на уграђени систем климатизације. Уосталом, тај систем и није потпун, јер не обезбеђује потребно хлађење или грејање ваздуха.

Грађа на пергаменту и папиру, која се чува у Ризници, посебно је осетљива на микроклиматске промене. При ниским вредностима релативне влажности (испод 40%) долази до пресушивања папира и, нарочито, пергаментна. Уједно, при високим вредностима релативне влажности (изнад 65%) може бити подстакнут развој штетних микроорганизама на грађи. Високе температуре не погодују папиру и пергаменту. Пергаментни листови могу се слепити, док папир убрзано стари на повишеним температурама, активност инсеката је повећана⁴. Годинама изложене великим променама влаге и температуре међу манастирским зидовима, рукописне књиге и повеље на папиру и пергаменту, инкунабуле и друга вредна грађа, претрпеле су оштећења.

Преглед ових збирки вршили су у више наврата стручњаци Народне библиотеке Србије, који су у манастиру присутни од 1977. до данас. Први извештаји о стању повеља и књига рађени су осамдесетих година прошлог века, захваљујући којима је скренута пажња стручне јавности на проблеме са манастирском грађом. Последњи преглед стања Ризнице извршио је у

3 Зоран Николић и Живојин Перишић, „Нова техничка решења у манастиру Хиландару“, КГХ, бр. 2 (2002): 39.

4 Вера Радосављевић и Радмила Петровић, Конзервација и рестаурација архивске и библиотеке грађе и музејских предмета од текстила и коже (Београд: Архив Србије; Нови Сад: Архив Војводине, 2000), 130.

2012. години тим конзерватора и археографа Народне библиотеке Србије, који је потом сачинио детаљни извештај о стању свих повеља и рукописа. На основу овог извештаја покренута је иницијатива за формирање конзерваторског атељеа у манастиру.

Стање збирке повеља

Збирка повеља састоји се из целина издвојених према пореклу аутора и језику: српске, грчке, руске и влашке повеље. На основу материјала на којем су писане разликујемо три категорије: пергаментне, папирне и повеље у облику свитка (на папиру или пергаменту). Повеље се чувају, заједно са осталом архивском грађом, у засебној просторији на првом спрату Ризнице, у металној планотеци намењеној чувању овог типа грађе. Када је реч о микроклиматским условима, влажност ваздуха је контролисана аутоматским системом за снижавање нивоа влажности, осветљење је адекватно (нема директног уплива дневне светлости у депо), док температура варира у зависности од спољашњих услова, односно од годишњег доба, у распону од 8 до 34°C. Приликом ранијих долазака стручних тимова Архива Србије у манастир, извршена је архивистичка обрада збирке. Повеље су класификоване, пописане су, пресигниране према топографском начелу и смештене у специјално направљене албуме са картонским и папирним уметцима (фасциклама) за чување. Повеље, заједно са млађим преписима, налазе се у албумима, смештеним појединачно или у паровима, у фиокама планотеке. Издвојено се чува оригинал *Карејског типика* и његов препис, у посебној фиоци. Повеље у виду свитака се налазе у округлим картонским кутијама, смештеним на металним полицама за књиге⁵.

Прегледана је свака повеља у циљу утврђивања стања материјала за писање, мастила, бојеног слоја и печата, као и постојања оштећења (физичких, хемијских, биолошких) и присуства мрља. Уз донекле кориговане опште идентификацијске податке о сваком документу, подаци су обрађени у електронском облику и прати их одговарајућа фото-документација. Након прегледа фонда, наметнуо се закључак да је грађа у лошем стању, као и да је већем броју повеља потребна хитна конзерваторска интервенција. Мањи број аката није оштећен (углавном преписи 19. века) или је већ конзервиран, чиме је спречено даље пропадање, док је остатку повеља, као и *Карејском типик*у, била потребна већа или мања конзерваторска интервенција.

Процентуално, око 65% повеља на пергаменту и око 40% повеља на папиру спадају у најугроженије, јер је на њима примећено: присуство колонија микроорганизама (опасност од заразе за осталу грађу), прогоривање услед присуства киселих флека (које су прогореле чак и картон и заштитну фолију у

5 Владан Тријић и Жељко Младићевић, Извештај о условима чувања грађе на пергаменту и папиру у Ризници манастира Хиландара, НБС, 2012.

албумима) и велики број механичких оштећења (неки документи се буквално распадају од влаге или су оштећени од глодара и инсеката). У претходним доласцима пре пожара, конзерваторска екипа је конзервирала велики број папирних повеља, док се пергаментне повеље и свици нису радили.

Стање рукописних књига и инкунабула

Услови у којима се чувају збирке рукописних књига и инкунабула, у засебној просторији на првом спрату Ризнице, не разликују се од оних већ наведених за збирку повеља. Сходно прегледу стања рукописних књига писаних на пергаменту, од 56 пергаментних кодекса или фрагмената, чак 36 је у веома лошем стању, са црвоточним даскама повеза, пресушеним или местимично прогорелим пергаментом. Од 1.048 рукописних књига на папиру, чак 338 се налази у тешко оштећеном стању, док је остали део фонда оштећен у мањој мери, али су интервенције потребне. У питању су механичка оштећења повеза, блока књиге, повећана киселост мастила које прогорева хартију, присутност трагова микроорганизама и црвоточине, оштећења бојеног слоја и минијатура... Слично је и са старом штампаном књигом, на одређеним примерцима је уочена иста врста механичких, биолошких и хемијских оштећења како књижног блока, тако и повеза.

РАД НА ЗАШТИТИ РУКОПИСНЕ ЗБИРКЕ МАНАСТИРСКЕ РИЗНИЦЕ

Посебан сегмент рада НБС односио се на конзервацију и заштиту писаног блага манастира Хиландара. Пројекат Народне библиотеке Србије под називом „Конзервација рукописних, старих штампаних књига, инкунабула и повеља манастира Хиландара“ усвојен је 1989. године у Републичкој заједници културе. Такође, усвојен је на Хиландарском савету при Заводу за заштиту споменика културе републике Србије, а прихватио га је и Сабор манастира Хиландара. Конзервација рукописа и повеља се по овом програму континуирано обављала од 1990. године па све до пожара 2004. године у којем је, поред великог дела манастира, страдала и скромно опремљена конзерваторска радионица, формирана деведесетих година.

Извршилац и координатор конзерваторских активности у периоду пре пожара била је Народна библиотека Србије, а периодично су укључивани и конзерватори и рестауратори папира Библиотеке Матице српске из Новог Сада, Архива Србије и Историјског архива Београда. Конзерватори су у условима импровизације, без одговарајуће опреме, од 1990. године радили заштиту мање угрожених рукописних књига на папиру, као и заштиту повеља на папиру. Рађен је материјал чију су конзервацију омогућавали услови у конзерваторској радионици. До 2004. године урађена је:

- конзервација 241 рукописа (из ниже приоритетне групе)
- конзервација 65 повеља
- конзервација 42 јеванђеља са металним оковима 18. и 19. века
- неутрализација 106 рукописа писаних киселим мастилом
- преповез 144 књиге из 20. века (библиотека Нове књиге)⁶

После пожара, а све до 2014. године, конзерватори нису одлазили у манастир Хиландар, пошто нису постојали услови да се настави са конзерваторским радовима на грађи. Од 2007. до 2012. године, тим сачињен од археографа и конзерватора боравио је у неколико краћих наврата у манастиру Хиландару, радећи на прикупљању информација о стању збирки после пожара. На срећу, ниједна библиотечка целина, укључујући Ризницу, није страдала у пожару.

Стручњаци Народне библиотеке Србије су, на основу прегледаног стања фондова рукописне књиге, инкунабула и повеља, предложили мере техничке заштите ових збирки, укључујући и предлоге за превентивну заштиту и побољшање услова чувања грађе. Први корак у спровођењу конкретних мера заштите било је формирање нове радионице. Уз благослов братства манастира Хиландара, одређена је просторија у приземљу Ризнице за будући конзерваторски атеље. Простор раније коришћен као радионица за обраду дрвета (справљање крстова и сл.), преправљен је, по нацрту који су израдили стручњаци Народне библиотеке Србије и стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе у координацији са архитектонским тимом који је радио обнову манастира.

Просторија је адаптирана током 2013. и 2014. године, тако да су у њој спроведене неопходне грађевинске интервенције, као и набавка одговарајуће опреме за рад у заштити (увођење мокрог чвора, трофазне струје, осветљења и вентилације због испарљивих хемикалија, набавка мобилијара и алата за рад). Споразумно, овај простор деле конзерватори папира и пергамента НБС и конзерватори икона Републичког завода за заштиту споменика културе, који се договарају око термина боравака својих екипа у манастиру.

Током 2014. и 2015. године набављена је и крупна конзерваторска опрема (вакуум сто, „book suction“ систем, парно пенкало, књиговезачке пресе, светлећи панели), па су послови заштите поново могли да отпочну. Планирана је набавка система за аноксију помоћу којег ће се вршити систематска стерилизација свих предмета у депоима Ризнице. Сходно извештају о стању збирки, направљена је листа приоритета у раду, па је екипа у сваком одласку радила на заштити најугроженије грађе управо у складу са приоритетима.

⁶ Војислав Горановић, „Библиотека манастира Хиландара“, Гласник НБС, бр. 1 (2003), 135.

МЕТОДОЛОГИЈА КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИХ РАДОВА НА ТЕРЕНУ

Кад су у питању конкретне мере техничке заштите фондова манастира Хиландара, одабране су методе конзервације и рестаурације које се могу спровести на терену, делом уз помоћ стандардне опреме и материјала, а делом помоћу импровизованих алата. Упркос опремању атељеа за рад на заштити, услови у којима се ради конзервација на терену не пружају потпуну слободу у раду, пре свега због недоступности свих уобичајених конзерваторских алата и материјала. Проблем се може свести на две кључне категорије: специфична правила Свете Горе (која подразумевају боравак искључиво мушке екипе, непостојање уобичајених канала комуникације попут интернета или мобилног сигнала, непостојање константног извора електричне енергије, већ рад са агрегатима на нафту, географска удаљеност од насељених места и немогућност набавке додатног алата и материјала), и ограничености буџета за пројекат заштите (куповина крупне опреме по етапама, променљив годишњи буџет за набавку потрошног материјала за рад).

Стога, поступци конзервације попут израде фотодокументације, стерилизације, механичког чишћења, прања, неутрализације, фиксирања бојеног слоја, ојачавања папира, одвајање слепљене грађе, ручне рестаурације, пресовања и повезивања књига, морали су бити мешавина стандардних и уобичајених конзерваторских активности и делимичне или потпуне импровизације у раду, сходно околностима и потребама. Но, импровизација није утицала на квалитет самог рада, односно није угрожавала саме предмете конзервације.

Кроз неколико примера рада на заштити рукописних књига и повеља у атељеу манастирске Ризнице могу се приказати сви изазови у раду на терену.

При изради фотодокументације сваког предмета конзервације, уобичајени услови у фотостудију су изостали (пре свега адекватна расвета) па се фотографисање често вршило на дневном светлу, у манастирском дворишту, увек у исто доба дана и по сунчаном дану, како би колико-толико фотографије имале услове сличне оним у фото-студијима. Анализе грађе пре конзервације вршене су само микрохемијским спот тестовима (растворљивост мастила, киселост папира...) због немогућности доношења или инсталирања опреме за инструменталну хемијску анализу.

Израда фотодокументације у манастиру

Поступци попут механичког чишћења и одвајања слепљене грађе били су у мањој или већој мери стандардни, рађени уобичајеним алатима, доступним у манастиру (скалпел, гуме различитих тврдоћа, четке, парно пенкало). Поступак прања је, у првим годинама боравка екипе конзерватора, представљао изазов. Наиме, није постојао адекватан мокри чвор (неко време се уместо одвода користила пластична кофа за избацивање воде после прања папира), као ни довољно простора и уобичајених металних рамова за сушење (па се грађа сушила на упијајућој хартији положеној на вакуум сто). Остали „мокри поступци“ попут ојачавања, фиксирања, неутрализације, рађени су у стандардним условима, али су понекад зависили од доступности хемикалија у манастиру. Хемијски поступци, рад са растварачима рађени су уз одсуство дигестора, те су за потребе извлачења испарљивих супстанци из ваздуха у радионицу уграђена два уисна вентилатора у зиду.

За рад на рестаурацији обезбеђен је адекватан ситни алат (скалпели, пинцете, маказе...), а уместо уобичајених рестаураторских столова са светлећим панелом, користиле су се покретне светлеће плоче мањих димензија. Обезбеђен је и сав потребан материјал у раду на рестаурацији (јапанска хартија и пергамент за рестаурацију), лепак се припремао у самом атељеу (скробни лепак).

Рестаурација на светлећем панелу

За потребе посредног влажења докумената осетљивих на директно дејство влаге (које се уобичајено спроводи у специјално дизајнираним коморама за влажење воденом паром), сходно недостатку буџета, пројектована је и направљена у самом манастиру импровизирана комора за влажење, помоћу металних шипки, плексигласа и полиетиленске фолије. Импровизирана комора, коју су направили конзерватори уз помоћ мајстора и радника на обнови манастира, повезана је за парно пенкало које производи водену пару и пружа могућност посредног влажења, истоветно као фабрички направљене, скупоцене коморе које уобичајено иду као додатак уз конзерваторске вакуум столове.

Импровизирана комора за посредно влажење

Пресовање грађе је такође представљало изазов. Набављене су две механичке књиговезачке пресе (радних површина 60x60 cm) у којима су пресовани листови конзервираних књига. Али, повеље већих димензија нису могле да се у њима пресују, па се комбинацијом дасака, стега и мермерних блокова вршило пресовање ових нестандартних формата докумената (нарочито свитака који су неретко били дуги више метара). Такође, у раду са књигама којима се није развезивао књижни блок, већ су вршене само локалне рестаураторске интервенције, пресовање листова вршено је мермерним плочама (позајмљеним из обнове манастира).

Пресовање повеља и графика

Уобичајене и стандардне методе су такође биле методе ретуширања, каширања на носач од јапанске хартије и рад на вакуум столу. Повез књига изискивао је адекватну књиговезачку опрему, која је у атељеу била непотпуна. Временом су набављени одговарајући рамови за шивење, а металне копче и орнаменти справљани су у Београду па доношени у манастир како би се уградиле у преповезане књиге. Рађена је реконструкција византијског повеза, а за сваку конзервирану књигу израђена је и заштитна кутија.

Израда византијског повеза

Упркос неретко примењеној импровизацији у раду, екипа конзерватора успешно је конзервирала сваки одабрани предмет, без обзира на непотпуно опремљену конзерваторску радионицу. У неколико година урађен је велики посао на заштити оштећених и значајних рукописних књига и повеља манастира Хиландара, смештених у I и II категорију оштећености. Конкретно, у периоду од 2014. до 2017. године у више једномесечних боравака заштићено је:

- 15 рукописних књига средњег века (папир)
- 7 рукописних књига средњег века (пергамент)
- 15 рукописних повеља (7 пергаментних и 8 папирних)
- 8 графика

Међу конзервираним насловима рукописних књига које су заштићене у овом периоду треба поменути: *Изборно јеванђеље монаха Романа* (1337), *Изборно јеванђеље Николе Стањевића* (средина 14. века), *Четворојеванђеље патријарха Саве* (1354), *Четворојеванђеље монаха Дионисија* (1335), *Паренесис Јефрема Сирина* (17. век), *Патерик* (1370) и друге значајне рукописе. Конзервирана је и најстарија инкунабула у манастиру *Октоих првогласник* (Цетиње, 1494), као и најстарија рукописна књига у манастирској Ризници – *Стихирар*, (сигн. Хил 372/307, пергамент, 12. век) коју је, по предању, из манастира Русика донео лично Свети Сава са собом у Хиландар.

Конзервирана рукописна књига

Од конзервираних повеља треба издвојити: тестамент Теодора Караваса (1314), повељу Вука Бранковића којом преузима плаћање хиландарских данака Турцима (1392), писмо хиландарског братства руском цару Ивану IV Васиљевичу Грозном (1583), пергаментни препис потврде свих права Хиландару Андроника II Палеолога (1319), акт влашког војводе Влада (1488) и друге битне повеље средњег века.

Планиран је наставак пројекта заштите манастирских повеља и рукописа и убудуће, као и рад на стерилизацији целокупног фонда Ризнице.

ЗАКЉУЧАК

Организовање теренског рада, када је конзервација папира и пергаментa у питању, могуће је и изводљиво, што је доказано на примеру рада у манастиру Хиландару. Али, претходно је неопходно обезбедити минималне услове за организовање конзерваторско-рестаураторских интервенција попут: обезбеђене просторије за рад, мокрог чвора, адекватног осветљења и електричне енергије, вентилације, конзерваторског алата и потрошног материјала. Теренски рад подразумева добар баланс превентивних и ремедијалних мера заштите, па је осим конкретног конзерваторског рада потребна активност на реорганизовању депоа са старом грађом, рад на едукацији лица задужених за чување грађе, рад на побољшању микроклиматских и других услова депоа. Кључни фактор успешности теренског рада је подршка надлежних институција у логистичком и економском смислу, јер формирање конзерваторске радионице није једноставан ни јефтин подухват.

Што се импровизација у примени метода конзервације тиче, оне су понекад неопходне, али их треба свести на најмању могућу меру. Боље је не применити методу за коју нема адекватне опреме, него импровизацијом угрожити оригинално дело. Коначно, одговарајућих резултата нема уколико се не успостави добра комуникација у тиму конзерватора, јер они морају боравити у специфичним условима које теренски рад подразумева, прилагођавајући се околностима не само у обављању посла, већ у организацији свакодневице (конкретно, на примеру боравка у манастиру Хиландару, битно је уклапање у манастирски начин живота по питању смештаја, исхране, слободног времена). Основни предуслови за добијање добрих резултата у раду на терену су тимски дух, добри односи у стручној екипи, могућност прилагођавања околностима које подразумевају издвојеност од породице и града. Ови фактори, иако делују тривијално, могу да утичу на морал тима који, боравећи преко месец дана на терену, ради на конзервацији веома оштећене библиотеке грађе. Но, добри резултати конзерватора Народне библиотеке Србије указују да је у питању добро уигран тим, спреман да и даље успешно обавља своју мисију на овом и другим теренима. Пројектом рада НБС у манастиру Хиландару показано је да је, упркос недостатку овакве праксе, могуће организovati и успешно изводити конзерваторске радове и ван стандардно опремљених конзерваторских лабораторија при установама заштите.

Литература

Богдановић, Димитрије. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара (Београд: САНУ, Народна библиотека СР Србије, 1978).

Горановић, Војислав. „Библиотека манастира Хиландара“. Гласник НБС, бр. 1 (2003): 131–136.

Николић, Зоран и Живојин Перишић. „Нова техничка решења у манастиру Хиландару“. КГХ, бр. 2 (2002): 35–41.

Пекић, Зоран. „Чување библиотеке манастира Хиландара“ у Трећа казивања о Светој Гори (Београд: Просвета, 1999): 289–293.

Радосављевић, Вера и Радмила Петровић. Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе и музејских предмета од текстила и коже (Београд: Архив Србије; Нови Сад: Архив Војводине, 2000), 130.

Тријић, Владан и Жељко Младићевић, Извештај о условима чувања грађе на пергаменту и папиру у Ризници манастира Хиландара, НБС, 2012.

Summary

Conservation and restoration of manuscripts – field work (in the case of conservation work at the monastery of Hilandar)

Methods of conservation and restoration of paper and parchment are normally performed in specially equipped conservation laboratories in cultural institutions. Specific rules of Mount Athos, the monastic state on whose territory is the Serbian monastery of Hilandar, have made the necessity of field work in conservation of paper and parchment, due to the impossibility of bringing out manuscripts from the monastery treasury. The monastery has a collection of 507 medieval charters, 1041 manuscript books, 80 incunabula, 40000 old printed books from the 18th century to the 20th century. In this paper, we will present the work on the protection of the rich collections of the monastery treasury, primarily the work on the preservation of medieval charters and Cyrillic manuscripts, in terms of incompletely equipped work space for full conservation treatment. Conservation works is carried out by a team of conservators from the National Library of Serbia, in the period from 2014 to 2017 in a number of one-month stays in the monastery, working on the oldest and most valuable artifacts.

Keywords: conservation and restoration, manuscript, heritage, monastery of Hilandar, medieval charters